

כנס מורשת מודיעין והחשמונאים

ה-19 ע"ש פרופ' יאיר פרג ז"ל

חוברת תקצירים

תשפ"ג

כנס מחקרי, בנושאי הגאוגרפיה ההיסטוריה והארכיאולוגיה של ימי החשמונאים, מודיעין וסביבותיה

כנס מחקרי ע"ש פרופ' יאיר פרג ז"ל

"בימים ההם בזמן הזה"

כנס מורשת החשמונאים במודיעין וסביבותיה ה - 19

הקדמה

אנו גאים להגיש בפניכם את חוברת תקצירי ההרצאות של כנס מורשת החשמונאים במודיעין וסביבותיה ה-19 ע"ש פרופ' יאיר פרג ז"ל, המתקיים כמידי שנה במודיעין מכבים רעות.

עיריית מודיעין מכבים רעות, שיזמה מסורת מבורכת זו, רואה חשיבות רבה בחיבור בין העיר המודרנית לבין המורשת וההיסטוריה של מודיעין העתיקה ושל החשמונאים, שיצאו ופעלו מאזור זה.

הכנס מהווה המשך וזיכרון למפעל החשוב בו החל פרופסור יאיר פרג ז"ל, מראשוני תושבי האזור והעיר אשר החל את תהליך הפצת המודעות לשמירת האתרים הארכיאולוגיים וערכי הטבע והמורשת שבסביבות המרחב העירוני של מודיעין.

הכנס מופק על ידי עיריית מודיעין מכבים רעות, המרכז הרב-תחומי, בשיתוף עם אוניברסיטת בר אילן, המחלקה ללימודי ארץ-ישראל וארכיאולוגיה, בשיתוף רשות העתיקות, מדרשת הרי גופנא, ונערך בחסות גב' גיסיה פרג

תודות לכל העוסקים והמסייעים בארגון הכנס והכנתו:

לראש העיר **מר חיים ביבס**,

לחבר מועצת העיר **מר שמעון גואטה**, מחזיק תיק מורשת ותיירות,

עומרי י' עבאדי, אוניברסיטת בר אילן, המחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה

אברהם טנדלר, רשות העתיקות

דר' אהרון טבגר, מדרשת הרי גופנא

דר' אורנה מגר, מנהלת האגף להשכלה למידה ויזמות,

גב' גיסיה פרג על החסות והרעיונות לקידום הכנס,

גב' מירב שי מנהלת מוזיאון מורשת החשמונאים

גב' הילה מזרחי רכזת הכנס

בברכת חג אורים שמח וכנס פורה ומעניין

אודות פרופ' יאיר פרג ז"ל

יאיר פרג (פרידברג) נולד בעיר ת"א בשנת 1929 וגדל בשכונת בורוכוב. הוא לחם בפלמ"ח, במלחמת השחרור ובמערכות ישראל כולל מלחמת יום הכיפורים. אחרי אחד הקרבות אמר על עצמו: "אני משוגע על ארץ ישראל". משנת 1960 שימש יאיר פרג, מדען באוניברסיטה העברית בירושלים. סוציאליסט ציוני מהזן הישן והטוב.

איש עקרונות במאבק המתמיד למען שמירת הטבע, מורשת העבר, הצדק החברתי ועתיד מדינת ישראל.

מעט הקמת העיר מודיעין עמד פרופסור פרג בראש "העמותה לשימור אתרים ונוף במודיעים" ולדברי אנשי העמותה: "תמיד היה בראש המחנה תמיד משך קדימה". הודות לפעילות האמיצה של העמותה ניצלה מכף הדחפורים שורה ארוכה של אתרי מורשת רבי חשיבות ושונו תכניות הבנייה.

לדוגמא, העתירה הדרמתית בבג"ץ נגד תכניות הבנייה על גבעת תיתורה. שפע הממצאים הארכיאולוגיים שנחפרו באזור מודיעין העיד שאמנם כאן פרץ מרד החשמונאים, שלניצחונם הייתה השפעה מכרעת על ההתפתחות ההיסטורית והתרבותית של המערב. לפיכך ראה פרופ' פרג חשיבות עליונה בהכרזת האזור שאותו כינה "ארץ המכבים" כאתר מורשת תרבות עולמית. את הצעתו זו ונימוקיה הגיש יאיר ל'איקומו'ס' –הוועדה הישראלית למורשת תרבות עולמית הפועלת במסגרת אונסק"ו. בצוואתו ביקש פרופ' פרג מהעמותה "להמשיך בפעילות מול 'איקומו'ס"

פרופ' פרג ראה שליחות בפרסום ממצאים, שהתגלו בחפירות ההצלה, שניהל באזור שמעון גיבסון, שאליו התלווה ונתן תיאורים מפורטים ותמונות בעשרות מאמרים שהופיעו בעיתונות המקומית. פרופ' פרג ראה "בארץ המכבים" פוטנציאל תיירותי עצום והוא פעל רבות לבסס את מקומו של האזור כאתר תיירות משמעותי למורשת ישראל.

פרופ' פרג הגה את הרעיון לקיום כנס שנתי במודיעין בחג החנוכה בנושאי ארכיאולוגיה והיסטוריה של התקופה החשמונאית. יאיר פרג שהלך לעולמו בשנת 2001 היה חלוץ. חזונו ופעילותו עודם קיימים ומתרחבים גם בימינו.

יוסף תמיר, יו"ר חיים וסביבה כתב: "פרופ' פרג היה הירוק האקדמי האולטימטיבי. אנו יכולים לאמוד את תרומתו לארץ והיא לא תסולא בפז.... לו היו בתוכנו כמה תריסרים של יאיר פרגים, פני המדינה היו נראים אחרת."

תושבים ותושבות יקירים,

כמדי שנה, גם השנה בחג החנוכה, אנו עורכים את כנס מורשת החשמונאים. מודיעין מכבים רעות מתפתחת באופן מואץ, ואם נודה על האמת, הזמן בו אנו חיים הוא עוד פרק משמעותי בסיפור היהודי של מורשת החשמונאים, הנחקרת בהיבטים רבים ומסקרנים.

בכנס מורשת החשמונאים, המתקיים בפעם ה-19, ישתתפו טובי המומחים: היסטוריונים, ארכיאולוגים וחוקרים, אשר יביאו בצורה נהירה, מרתקת ומעניינת אל קדמת הבמה, את התגליות החדשות, המחקרים הבולטים והסיפורים, שמחברים בין המורשת היהודית למקום.

בהקשר זה, מדהים לגלות שגם בעידן הנוכחי עדיין נשארו עוד מידעים שניתן לגלות ומידי שנה אנו זוכים לשמוע עוד רבדים מרעננים וממצאים חדשים על העבר ההיסטורי המפואר שנמצא כאן באיזור.

אחת מגולות הכותרת של הכנס זה מוזיאון מורשת החשמונאים-מאז ועד היום, פנינה היסטורית וארכיאולוגית מרהיבה, שהקמנו כאן בעיר, אשר מנגישה לילדים ולמבוגרים כאחד, את העבר עם ההווה, כציר זמן חווייתי שמשמר את הסיפור היהודי של תקופת החשמונאים לאורך השנה – וכנס מורשת החשמונאים הוא ללא ספק אירוע שיא בחג החנוכה, החג שהמזוהה ביותר עם העיר מודיעין מכבים רעות. אני מזמין את כל מי ששוחר ושוחרת היסטוריה ומורשת יהודית, תושבי העיר ואורחיה, לבוא ולקחת חלק בכנס.

חג אורים שמח.

חיים ביבס

ראש העיר מודיעין מכבים רעות

תושבים ואורחים יקרים!

כנס מורשת מודיעין הפך למסורת מבורכת להנצחת מורשת החשמונאים והעיר בחג החנוכה. כמחזיק תיק תיירות מורשת ושימור אתרים, אני רואה חשיבות רבה בין החיבור של מודיעין החדשה, לבין ההיסטוריה והמורשת של מודיעין העתיקה.

הכנס מעניק מידי שנה תמונה רחבה ומעמיקה לתוך תולדות מודיעין מהעת העתיקה ועד ימינו דרך סיפורי גבורה ומורשת קרב ומתייחס לאתרים במרחב שלנו. השנה אנחנו משלבים בכנס את מוזיאון מורשת החשמונאים שמהווה עבורנו גאווה מקומית וארצית ומציגים מחקרים חדשים שנוגעים לממצאים המוצגים בו.

החיבור בין העבר להווה ולעתיד בא לידי ביטוי במגוון פעולות כולל בניית תכנית אב לתיירות שאנחנו מקדמים בימים אלו ועוד פעולות לקידום תחום המורשת והתיירות בעיר למענכם ולמען הדורות הבאים.

אני מאחל לכולנו כנס פורה ומעשיר

בברכת חג חנוכה שמח.

שמעון גואטה,

מחזיק תיק מורשת ותיירות

מודיעין מכבים רעות

ברכת גיסיה פרג

אני שמחה לברך אתכם בכנס מורשת החשמונאים בעיר מודיעין וסביבתה על שם בעלי פרופ' יאיר פרג ז"ל. הכנסים בנושא הזה מתקיימים בעיר מודיעין החדשה במשך 19 שנים. אמרתי "החדשה" כי יש שתי ערי מודיעין: האחת, זאת שאנו גרים בה והשנייה מודיעין העתיקה ולפי השערות הארכיאולוגים, גבעת תיתורה היא היא מודיעין העתיקה.

הרעיון לקיים כנסים מדעיים בנושאי היסטוריה ומורשת החשמונאים בחג החנוכה במודיעין נולד אצל בעלי לאור הגילויים של אתרים ארכיאולוגיים רבי חשיבות בזמן בניית העיר, מעל רבים מהם נשקפה אז סכנת ההרס.

קבוצת אנשים שאכפת להם, רובם תושבי מכבים, הקימה את העמותה לשימור אתרים ונוף במודיעין ולחמה באומץ רב על שמירתם. יאיר עמד בראש העמותה והיה, לפי דברי חברי העמותה, תמיד בראש המחנה, תמיד משך קדימה. וכך ניצלו מכף הדחפורים יותר מעשרה אתרי מורשת רבי חשיבות, החשובים ביותר מהם:

גבעת תיתורה – אוצר ארכיאולוגי ונופי נדיר.

גבעת קברות המכבים – המקום המשוער של המאוזולאום, מקום מנוחתם של גיבורי האומה-המכבים.

הגבעה הגאולוגית – קונגלומרט שהתרומם מהים הקדום ביס' שלם לגיאולוגיה לפי הטענה של החברה הגיאולוגית הישראלית.

בקעת הנזירים – אתרי עתיקות בני 2000 שנה.

שורת כבשני סיד עתיקים

הנוף ההיסטורי של עמק אילון ועוד....

יאיר התלווה לארכיאולוג מרשות העתיקות, פרופ' גיבסון, שניהל את חפירות ההצלה וקיבל ממנו הסברים ואחרי כן נתן תיאורים מדויקים ומפורטים המלווים בתמונות, במאמרים וכתבות, שהתפרסמו בעיתונות המקומית. אני אספתי את המאמרים וכללתי אותם בספר שכתבתי על קורות חייו ופעילותו של בעלי.

שמו של הספר: **"יאיר פרג משוגע על ארץ ישראל"**, הספר כולל גם מאמרים המשקפים את תהליך הבנייה של העיר מודיעין.

עם הזמן התחיל יאיר לפתח את פרויקט הכנסים בנושאי המורשת, אבל לצערנו לא הספיק להגשים אותו. יאיר נפטר בשנת 2001.

עיריית מודיעין מכבים רעות אימצה את הרעיון וכבר 19 שנים, החל משנת 2003 ברציפות מקיימת העירייה, בהצלחה, את הכנסים בנושאים מעניינים ועם מרצים מעולים.

הידיעה על הכנסים המוצלחים יצאה את גבולות העיר ואפשר לפגוש פה משתתפים שמגיעים מירושלים, תל אביב, כפר סבא, הרצליה ומקומות אחרים.

אני מלווה את הפרויקט מתחילתו ומאושרת להשתתף בו.

שוב אני מברכת את המשתתפים, המרצים ואת עיריית מודיעין מכבים רעות להצלחה הגדולה ומאחלת המשך לפרויקט החשוב הזה לאורך שנים רבות.

בברכת חג שמח

גיסיה פרג

אלמנתו של פרופ' יאיר פרג ז"ל

כנס מורשת מודיעין והחשמונאים ה-19

ע"ש פרופ' יאיר פרג ז"ל

מושב ראשון

חשיבותם של החשמונאים וחנוכה בהבניית הזהות היהודית לאורך הדורות

יו"ר המושב: רפי לואיס (מכללת אשקלון)

טל אילן (האוניברסיטה החופשית של ברלין)

תפוצת שמות החשמונאים בקרב היהודים לאחר עלייתה של השושלת החשמונאית
לאחר המרד החשמונאי הפכו שמותיהם של חמשת האחים החשמונאים וכן שמו של מתתיהו לשמות הפופולאריים ביותר בקרב גברים יהודים בארץ ישראל לכ-200 שנה. בהרצאה זו אראה את הממצא לגבי פריסה זו וגם אציע, בהתבסס על מכבים ב', שהיה גם אח חשמונאי נוסף - יוסף.

יצחק הרשקוביץ (אוניברסיטת בר אילן)

חנוכה והחשמונאים ככלים לעיצוב האתוס של חסידות מונקאטש

החזון המשיחי, שהיה מהמניעים הרעיוניים של חסידות מונקאטש, שואב השראה מרכזית מהחשמונאים ומסיפור החנוכה.

לפנינו דוגמה ייחודית של חזון, שנשען על העדר מסורת אינטלקטואלית קונקרטי, במקום על אתוס ממשי. השלמת החסר הטקסטואלי הופכת משימה מהפכנית, של פרשנות אקטואלית והחייאת ההיסטוריה לכדי זירת קרב חדשה של החשמונאים ביוונים, ערב ביאת המשיח.

נגה ליבי-כהן (אוניברסיטת בן גוריון והאוניברסיטה העברית)

"רבוננו של עולם אני מעדיפה למות" – גבורת יהודית וזיכרון החשמונאים

סיפור הגבורה של יהודית מגולל את קורותיה של אישה יהודייה שמצילה את בני עמה ממצור של אויב זר. כאגדות היסטוריות רבות, הסיפור משלב בדיון עם מאורעות היסטוריים ממשיים, ומספר את ההיסטוריה מחדש בהתאם להשקפות, לאמונות ולצרכים של הקהילה המספרת. מקורו של הסיפור ב"ספר יהודית" – ספר חיצוני מתקופת בית שני, בספר זה האויב מוצג כאשורי ובבלי (נבוכדנצר מלך אשור). באלף הראשון לספירה נראה שהחיבור החוץ-קנוני הודר ואף נשכח מהמסורת היהודית. הוא נשמר ביוונית כחלק מהביבליה הנוצרית, ואם היה לספר מקור עברי הרי שזה אבד לחלוטין. עם זאת, סביב המאה העשירית או האחת-עשרה שב הסיפור והופיע במגוון נוסחים עבריים. בנוסחים עבריים ימי-ביניים אלה, בניגוד למקור החוץ קנוני, נקשר הסיפור בחג החנוכה. האויב מוצג כמלך יוון וגבורת יהודית נשזרת עם קרבות החשמונאים. מאז ימי הביניים ועד היום מסופר סיפור גבורה נשי זה בכתב ובעל פה בצורות שונות, ועבור קהילות יהודיות רבות הוא מהווה חלק מזיכרון מלחמת החשמונאים. ההרצאה תדון בגלגוליו של סיפור הגבורה של יהודית במסורת היהודית, ותבחן את הדרך שבה סיפור גבורה נשי זה, על נוסחיו השונים, משקף את האקלים התרבותי (Zeitgeist) של קהילות יהודיות בתקופות שונות. ואת התפקיד שממלאים סיפורי הגבורה של חנוכה בקרב הקהילות היהודיות.

בהרצאה אתמקד בטקסטים שסופרו בשתי תקופות שונות: יהדות אירופה בימי הביניים, בעיקר בין המאה השתיים-עשרה למאה החמש-עשרה, והיהדות החרדית במדינת ישראל כיום. בין הסוגיות שייבחנו יעמוד ההבדל במעמד של סיפור יהודית בהשוואה לסיפורי גבורה חשמונאים אחרים; המשמעויות שניתנו לזיכרון החשמונאים בסיפור העם העברי בימי הביניים; והמשמעויות המגדריות המשתנות של גבורה נשית – בפרט המתח הנלווה לאקטיביזם נשי – לאורך הדורות.

יוסף שפיזר, בועז זיסו ויחיאל זלינגר (אוניברסיטת בר אילן ורשות העתיקות)

מה בין מודיעין לירושלים? רמזים לפעילות ממלכתית במרחב הכפרי

בחפירות ובסקרים ארכיאולוגיים, שנערכו במרחב הכפרי של ירושלים, התגלו שרידים של בתי חווה רבים מן התקופה החשמונאית (167–63 לפנה"ס). לרוב, אלו הם אתרים קטנים, ובהם שרידי מבנים ומתקנים חקלאיים, כגון גתות, בתי בד, קולומבריה, בורות מים ומחצבות. לצדם נתגלו בחלק מהחורבות גם מקוואות טהרה ומערכות קבורה גדולות ומפוארות למדי. המקוואות וממצאים נוספים מעידים על כך שהאוכלוסייה שהתגוררה בהם הייתה יהודית.

ההרצאה מתמקד באתרים מהתקופה החשמונאית שנחשפו בסביבות העיר במטרה לצייר תמונה יישובית עדכנית באמצעות נתונים מחפירות הצלה וסקרים, וניתוח גיאוגרפי של תפרוסת האתרים באמצעות מערכת מידע גיאוגרפית (ממ"ג; GIS). להשלמת התמונה נציג גם מידע קרטוגרפי אודות התקופה שקדמה לה, התקופה ההלניסטית הקדומה (332–167 לפנה"ס), והתקופה שלאחריה, התקופה הרומית הקדומה (63 לפנה"ס–70 לסה"נ). נתמקד בסוגי המתקנים החקלאיים שנתגלו בהם, והממצא הקרמי והנומיסמטי בטיפוסי היישובים, המתקנים החקלאיים ומקוואות הטהרה הסמוכים להם, וננתח את התפרוסת היישובית באמצעות מפות בהשוואה לאזורים אחרים, שהיו בשליטת המדינה החשמונאית. באמצעות ניתוח מרחבי זה נבקש להראות כי בתקופה החשמונאית הייתה ירושלים עיר מרכזית ביהודה, אך היא לא סיפקה לעצמה את כל המשאבים הדרושים לקיום אוכלוסייתה ועולי הרגל, וכן לצורכי המקדש. אלה נזקקו בקביעות לתוצרת חקלאית רבה וטהורה.

מושב שני

מושב רשות העתיקות, חפירות חדשות בגבעות מודיעין ומחקרים חדשים על

ממצאים ממוזיאון מורשת מודיעין והחשמונאים

יו"ר המושב: דבי סנדהאוס-ראם (רשות העתיקות ואוניברסיטת תל-אביב)

איילה זילברשטיין ומור ויזל (רשות העתיקות)

"כרם גפן, נים לא נים, תל חורבה נחרשת": תגליות חדשות על החיים הקדומים בגבעת מבוא מודיעין
חפירה ארכאולוגית, שבוצעה על ידי רשות העתיקות בשטח היישוב מבוא מודיעין חשפה עדות לפעילות אנושית עשירה באתר ובסביבתו.

השרידים, שנחשפו, מציגים עורף חקלאי עשיר, תעשיית סיד, חללים תת קרקעיים ומערות קבורה. שרידי התרבות החומרית, שהתגלו, מתוארכים החל מהתקופה ההלניסטית, ימי הבית השני, ועד התקופה העות'מאנית המאוחרת.

בהרצאה נציג מהי ארכיאולוגיה מרחבית וכיצד מתבצעת חפירה שכזו. נחשוף מחקרים שונים, העוסקים בתיארוך האתר ובפריסת הממצאים שבו וכיצד הם תורמים להבנת האתר. ננסה לענות על השאלות מי היו תושבי גבעת מבוא מודיעים הקדומה? האם תושבי האתר הם אותם תושבים, שבנו את המנזר בראש הגבעה, למי שייכת כף היד שנחשפה במערה ומה עושים נרות שעווה מודרניים במערות קבורה חשמונאיות?

שולמית טרם וענת כהן-וינברגר (רשות העתיקות)

“באילו כלים השתמשו תושבי מודיעין (שכונת מורשת) הקדומה: כלי החרס מהתקופה הרומית מבית החווה שבחורבת אשון”

בשנים 2015-2016 נערכו חפירות בדיקה והצלה בעיר מודיעין מכבים רעות לקראת בניית שכונת מורשת מטעם רשות העתיקות, אשר נוהלו על ידי א"ש טנדלר. בהרצאתנו נעסוק בכלי החרס מהתקופה הרומית, שנתגלו בחפירות בחורבת אשון אשר בלב השכונה. בחורבת אשון נחשף יישוב יהודי, שהוגדר על ידי החופרים כבית חווה—והתקיים בימי הבית השני מהתקופה ההלניסטית המאוחרת (המאה ה' לפסה"נ) ועד מרד בר כוכבא (132–135 לסה"נ). החפירות הנרחבות באתר, שנערכו באופן שיטתי וקפדני, הניבו מידע ארכיאולוגי רב בין השאר גם על כלי החרס של תושבי היישוב הקדום. כלי חרס מהווים את סוג הממצא הנפוץ ביותר בחפירות ארכיאולוגיות. חשיבותם רבה לתיארוך השרידים הארכיאולוגיים ולהבנה של היבטים מגוונים בהתנהגות האנושית כגון חיי היום יום, כלכלה, מסחר ומנהל. בהרצאה נציג את מכלולי הכלים מהתקופה הרומית באתר, ומחקר מיקרוסקופי פטרוגרפי, שגערך על כלי החרס ומצביע על מקור חומרי הגלם ששימשו לייצורם. מחקר זה תורם להבנת מקורות הייצור, קשרי מסחר וכלכלה של תושבי אזור מודיעין עם אזורים גיאוגרפיים סמוכים לאורך תקופה שידעה תהפוכות היסטוריות משמעותיות.

עומרי עבאדי (האוניברסיטה העברית)

ההיבטים החברתיים של ליקוט העצמות והקבורה בגלוסקמאות ביהדות בית שני. הקבורה היהודית בימי הבית השני הייתה בעלת מאפיינים מיוחדים וחריגים, הן ביחס למרחב התרבותי שסביבם והן ביחס למנהגי הקבורה בחברה היהודית במהלך הדורות. היהודים נהגו לקבור במערות קבורה משפחתיות, ולאחר כשנה מפטירת המת, היו מלקטים את עצמותיו ומניחים אותן שוב בקבר. נוהג זה, המוכנה 'ליקוט עצמות', היה ייחודי ליהודים, ולעיתים רבות את העצמות המלוקטות היו מאפסנים בתוך קופסת אבן קטנה המכונה במחקר בשם 'גלוסקמה'. לעיתים הגלוסקמאות היו מעוטרות בעיטור צמחי או גאומטרי, ועל גבן נמצאו לא מעט כתובות קבורה. גלוסקמאות נמצאו בכמויות גדולות בירושלים, אך גם באזור הכפרי של יהודה ובפרט בסביבות מודיעין. במהלך הרצאה זו, אציג את ממצאי הגלוסקמאות, שהתגלו במודיעין וסביבתה ומוצגים כעת במוזאון מורשת מודיעין, ואדון בתופעת הגלוסקמאות בישוב הכפרי של מודיעין, ובזהות הנפטרים שנקברו בגלוסקמאות, ומנגד, אציג את זהותם של אלו שנקברו ללא גלוסקמאות.

אברהם טנדלר (רשות העתיקות)

מחשבות על הרקע ההיסטורי של מטמון מטבעות הכסף מהתקופה החשמונאית בחורבת אשון ביג' בניסן ה'תשע"ו (21.04.2016) נחשפה אחת מהממצאים המרגשים מבין הממצאים שנחשפו בחפירת הצלה שניהלתי מטעם רשות העתיקות בחורבת אשון לקראת הפיתוח של שכונת מורשת.

מטמון מטבעות כסף שהוטמן בנקיק סלע בצמוד לקיר הפנימי של אחת מהחדרים במבנה מחסן בבית החווה בראש החורבה. המטמון מורכב מ 14 שקלים (טטרדרכמות) ושני חצאי שקלים (דידרכמות), שנטבעו בעיר צור, תחת שלטונו של המלך אנטיוכוס השביעי ואחיו, דמטריוס השני, בתקופת שלטונו השני. המטמון הכיל מטבע אחד או שניים מכל שנה שבין השנים 135-126 לפנה"ס, ויש בו ייצוג לתשע שנים עוקבות. המטמון מוצג כעת במוזיאון מורשת המודיעין והחשמונאים החדש. הרכב המטבעות במטמון מרמז על דפוס של חיסכון שנתי. עולה השאלה מה גרם לאחד מתושבי החווה להתחיל בחיסכון זה בסביבות שנת 135 לפנה"ס, ומה מנע ממנו לשוב ולאסוף את כספו לאחר 126 לפנה"ס. יש לציין שהחווה המשיכה לפעול ולשגשג לאורך כל התקופה החשמונאית והרומית הקדומה עד למרד בר כוכבא בין השנים 132-136 לספ"ה. בהרצאה אדון בשאלות אלו, באירועים שאירעו ביהודה החשמונאית בתקופה זו, בעדויות ארכיאולוגיות לאירועים אלו מתוך חורבת אשון, ובמטמוני מטבעות מתקופה זו שנמצאו מאתרים אחרים בארץ ישראל.

מושב שלישי

נקודת מבט על מורשת

יו"ר המושב : יערה שאלתיאל (אדריכלית רשות העתיקות)

פתיחה: מודיעין - ממורשת לתיירות שמעון גואטה, מחזיק תיק מורשת ותיירות

נירית קורן לורנס (מכללת אורנים)

בין אותנטיות של החומר לאותנטיות של החוויה: מקומה של האותנטיות באתרי המורשת

אתרי המורשת משתמשים במבנים, חפצים ואתרים כדי לחוות את העבר. הסיפורים והמרכיבים הפיזיים של אתרי המורשת מעלים מאליהם את שאלת ה'אותנטיות'. התמקדות באותנטיות היא מאפיין חשוב ההופך להיות מרכזי יותר ויותר בעשורים האחרונים בהתפתחותה של תיירות המורשת. עם זאת, המושג עצמו הוא מורכב, ולמרות שחוקרים שונים ניסו לתת לו הסברים ופרשנויות רבות זהו עדיין נושא שלא נחקר מספיק. האותנטיות מיוצגת על-ידי הגישה האובייקטיבית (Objective approach), שבה האותנטיות מתייחסת לאמיתות ולמקוריות של מבנה, חומרים, הקשר חברתי ועוד, והיא ניתנת למדידה על-ידי מומחים. חפץ או בניין היסטורי הוא אותנטי, אם כך, אם הוא נאמן למקוריותו בהקשר של חומר, שימוש, צורה, כתיבה, טכנולוגיה וסביבה. בהקשר ההיסטורי, למונח זה מקום חשוב בשימור, אוצרות, ניהול והצגה של מבנים, מקומות וחפצים.

יחד עם זאת, הגישה האובייקטיבית, שהיא יעילה בסיווג והגדרת אתרים, חפצים ושרידים שונים, אינה מאפשרת את בחינת המניעים, החוויה או התפיסות של התייר באותם אתרים. בהמשך לכך, 'החוויה האותנטית' של התייר מיוצגת על-ידי הגישה הקונסטרוקטיבית (Constructive approach). זו גורסת כי אמנם התייר מחפש את האותנטיות באתר ובחווית הביקור, אך האותנטיות אליה הוא מתייחס היא סמלית מעיקרה ולא פיזית. הוא אינו עושה את ההבחנה הברורה בין אותנטי-לא אותנטי, אלא מגדיר לעצמו את האותנטיות. כלומר, הגישה הקונסטרוקטיבית היא נזילה – מאפשרת שיפוט ופרשנות, תלוית הקשר ומטען תרבותי קודם. בגישה זו, אין אותנטיות אחת אובייקטיבית ומוחלטת, אלא היא משתנה, ויש לה משמעויות שונות עבור אנשים שונים.

חוקרים פוסט-מודרניים העלו בשנים האחרונות שאלות באשר לרלוונטיות של התפיסה המסורתית של אותנטיות. הם ביקשו להגדיר מחדש את הגישות התיאורטיות בנוגע לאותנטיות, כך שיוכלו להסביר בצורה הרחבה ביותר את החוויה התיירותית. הגדרות של אותנטיות אובייקטיבית ואותנטיות קונסטרוקטיבית

מתייחסות שתיהן לתודעה מול מושא הביקור (Object-based) - האתר, החפץ, האירוע- ולכן יכולות להסביר רק היבטים מסוימים של החוויה התיירותית. בהגדרה הפוסט-מודרנית של האותנטיות, נקודת המוצא היא החוויה הפנימית, ולכן יש בהגדרה זו יכולת להסביר מגוון רחב הרבה יותר של חוויות והתנהגויות תיירותיות. לכך קראו החוקרים אותנטיות קיומית (Existential Authenticity), הקשורה לחוויה אותה עובר התייר בתוך עצמו. זאת להבדיל מן האותנטיות שהיא תלוית מושא הביקור (Object Based), הכוללת את האותנטיות האובייקטיבית והקונסטרוקטיבית. שני סוגי אותנטיות אלה (הקיומית ותלוית מושא הביקור) נבדלים זה מזה הן במניעים למעשה התיירות והן בפעולות ובתוצאות של המעשה. האותנטיות תלוית מושא הביקור מתייחסת למרכיבים הפיזיים באתר (ההבנה של ארכיטקטורה, הרושם של מבנים, השונות של עיצוב הפנים, הבנת מערך רחובות וכדומה). האותנטיות הקיומית משמעותה התפיסות, הרגשות והתחושות של המבקר באתר. למשל, החוויה הרוחנית הייחודית או הקשר להיסטוריה של האנשים ולתרבות האנושית.

יעל אלף (רשות העתיקות)

אום אל עומדאן כאתר מורשת מייצג למגמות השימור של בתי הכנסת בישראל

בתי הכנסת מהעת העתיקה נחקרים כבר למעלה ממאה שנים והם מגולת הכותרת של הארכיאולוגיה הישראלית. עם זאת, סקר שימור של 66 בתי כנסת עתיקים בגליל, שנערך בשנת 2018 מצא כי הרשויות הממשלתיות פיתחו 10 בתי כנסת למבקרים בהם הגנים הלאומיים בית אלפא וחמת טבריה, בעוד שרשויות מקומיות וגופים פרטיים פיתחו 13 בתי כנסת כדוגמת אום אל עומדאן במודיעין ודיר עזיז בגולן. בעוד שחלק מהאתרים מפותחים למבקרים בהשקעה ניכרת, אתרים רבים נותרו מוזנחים למרות חשיבותם. מצב זה משקף את הפער בין הערך הרב שייחסו להצגת בתי הכנסת כבר מימיה הראשונים של המדינה, לבין היעדר ניהול שלהם בראיה ארצית, המותירה במקרים רבים את האחריות לשימורם ופיתוחם ליוזמות מקומיות. בתולדות השימור והפיתוח של בתי הכנסת ניתן לזהות שני גלים הנקשרים להיסטוריה של השימור בישראל. מחקר בתי הכנסת החל עוד במאה ה"ט עם ראשית הארכיאולוגיה בארץ ישראל ובתקופת המנדט נערכו פעילויות שימור מצומצמות בכפר נחום ובבית אלפא. מצב זה השתנה בעשור הראשון למדינה, כאשר במשאבים הדלים שעמדו לרשותה קיבלו בתי הכנסת קדימות. תנופת שימור בתי הכנסת נזקפת בעיקרה ליוזמתו ולתכנונו של האדריכל יעקב פינקרפלד, שהיה משמר המונומנטים הראשון במחלקת העתיקות. האתר הראשון שמדינת ישראל פעלה לשימורו, עוד בשנת 1948, היה פסיפס ביה"כ השומרוני משעלבים. בנוסף שומר ביה"כ בשפרעם והפסיפס בבית אלפא. בהמשך נערכו סקרי שימור ועבודות לניקוי, שימור, ו"החזר חלקי" של המבנים במירון, ברעם וכורזין. כיום מוכרזים לא פחות משמונה בתי כנסת כגנים לאומיים. בשנת 2010 השיקה הממשלה את פרויקט ציוני דרך בתקציב שש-שנתי של כ-600 מיליון ₪, אשר הניע את הגל השני בשימור בתי כנסת. זאת בעיקר באמצעות תמיכה ביוזמות של רשויות וגופים מקומיים בפיתוח האתרים. המחקר, השימור והצגת בתי הכנסת בישראל נקשרים לעניין הלאומי בארכיאולוגיה. עם ההתיישבות הציונית במחצית הראשונה של המאה ה-כ' הוא התבטא בחיפוש אחר "שורשים" ועדויות לעבר היהודי בארץ ישראל. למרות שהעניין הציבורי בארכיאולוגיה פחת מאז, הרי שגם בשנות האלפיים המניע לשימור ולפיתוח הוא במידה רבה פוליטי ולאומי. עם זאת, לעיתים נוסף לו גם גוון דתי כמו בקיום חגיגות בר מצווה ועריכת טקסי חתונה בבתי כנסת עתיקים. לצד העניין הלאומי הרחב, ניכרת מגמה הולכת ומתחזקת לשימור של בתי כנסת בהקשר הקהילתי המקומי דווקא, כדוגמת החפירה, השימור והפיתוח של אום אל עומדאן. ההרצאה תסקור את מגמות השימור והפיתוח של בתי הכנסת בישראל מקום המדינה ועד היום ואת מקומו של בית הכנסת אום אל עומדאן בין המורשת הלאומית למורשת המקומית.

הפקה: המרכז הרב תחומי מודיעין מכבים רעות
רחוב עמק דותן 49, מודיעין
טלפון: 08-9714229

